

Nizâmülmülk'ün Devlet Anlayışında Meşruiyet ve Beka Sorunu

The Problem of Legitimacy and Survival in Nizāmu'l-Mulk's
Understanding of State

Erdoğan Serdar ÇALIK

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi
Bilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Gumushane University, Faculty of Theology, Department of
History of Philosophy, Gumushane/Türkiye

escalik@gumushane.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6055-1862

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 16 Mart/March 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Mayıs/May 2025

DOI: 10.53683/gifad.1658811

Atıf / Citation: Çalık, Erdoğan Serdar. "Nizâmülmülk'ün Devlet Anlayışında
Meşruiyet ve Beka Sorunu / The Problem of Legitimacy and Survival in Nizāmu'l-
Mulk's Understanding of State". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 14/28 (Temmuz/July
2025/2): 414-433

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.
Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr
Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane
University, Faculty of Theology, Gumushane, 29000 Türkiye. Bütün hakları saklıdır. / All
right reserved.

Öz

Bu makalede Türk devlet felsefesi anlayışının en güçlü örneklerinden biri olan Selçuklu devletinin iki büyük sultanı olarak kabul edilen Alparslan ve Melikşah'a vezirlik yapmış olan büyük devlet adamı Nizâmülmülk'ün siyaset felsefesinde devletin meşruiyeti ve beka sorunu incelenmiştir. Yardımcı kaynaklarla birlikte Nizâmülmülk tarafından kaleme alınmış olan *Siyâsetnâme* isimli eser çalışmanın temel materyali olarak tercih edilmiştir. Bu bağlamda makale, giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında Nizâmülmülk hakkında temel bilgiler verilmiş, düşüncesinde etkili olan siyaset felsefesini oluşturan temellere değinilmiştir. Birinci bölümde İslam siyaset felsefesindeki temel anlayışlara Nizâmülmülk'ün yaklaşımı ele alınarak meşruiyet ve yönetim kavramları açıklanmış, tarihsel süreçte meşruiyet kavramına değinildikten sonra Nizâmülmülk'ün meşruiyet kriterleri değerlendirilmiştir. Makalenin ikinci bölümünde beka kavramının önemi, Nizâmülmülk'ün yaklaşımı ve beka noktasında pratik çözümleri açıklanmıştır. Sonuç kısmında ise meşruiyet kavramı ve beka sorununun çerçevesi içinde Nizâmülmülk'ün siyaset felsefesi bağlamında değerlendirilmesi ve yönetim, toplum ve sınırlar açısından bir düzende ele alınan devlet yönetim biçiminin ifadesi ile çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Felsefesi, Devlet, Yönetim, Meşruiyet, Beka.

415

Abstract

In this article, the legitimacy of the state and the problem of survival in the political philosophy of the great statesman Nizāmu'l-Mulk, who served as vizier to Alparslān and Malikshāh, the two greatest sultans of the Seljuk (Saljūq) state, which is one of the strongest examples of Turkish state philosophy. Along with the auxiliary sources, the work titled *Siyāset-nāme* written by Nizāmu'l-Mulk was preferred as the basic material of the study. In this context, the article consists of an introduction, two main chapters and a conclusion. In introduction, basic information about Nizāmu'l-Mulk is given and the foundations that constitute the political philosophy that is effective in his thought are mentioned. In the first part, Nizāmu'l-Mulk's approach to the basic understandings in Islamic political philosophy is discussed, the concepts of legitimacy and governance are explained, and Nizāmu'l-Mulk's legitimacy criteria are evaluated after mentioning the concept of legitimacy in the historical process. In the second part of the article, the importance of the concept of survival, Nizāmu'l-Mulk's approach and practical solutions at the point of survival are explained. In the conclusion, Nizāmu'l-Mulk's concept of legitimacy and the problem of survival are evaluated in an orderly manner in terms of administration, society and borders.

Keywords: Political Philosophy, State, Governance, Legitimacy, Survival.

Extended Summary

In this article, the legitimacy of the state and the problem of survival in the political philosophy of the great statesman Nizāmu'l-Mulk, who served as vizier to Alparslān and Malikshāh, who are considered to be the two greatest sultans of the Seljuk state, which is one of the most powerful examples of Turkish state philosophy, is examined. Since that day they appeared on the stage of history, Turks are a nation that has achieved countless successes in their understanding of the state with their unique management style. In the Seljuk example, which is one of the most beautiful examples of this state understanding, Nizāmu'l-Mulk, who fulfilled the duty of vizier for many years, played a key role.

In first part of article after giving brief information about Nizāmu'l-Mulk, the understanding of the state was tried to be explained based on his work named *Siyāset-nāme*, which he wrote independently in the field of politics. By examining the concept of legitimacy that constitutes the central authority of the state, the foundations that provide this legitimacy are explained, and other auxiliary issues that will help protect the central power are mentioned.

In the second part of the article, the problem of survival, which emerged as a result of weaknesses in the field of legitimacy, was mentioned, the relationship between legitimacy and the problem of survival was pointed out, and Nizāmu'l-Mulk's measures to prevent the problem of survival and his views on the areas where these measures should be taken were put forward.

In the concluding section, the issue of legitimacy and its source, put forward by Nizāmu'l-Mulk, as well as the problem of survival that arises in situations where the central power is not dominant, are mentioned. In addition, the similarities of this understanding with other civilizations are briefly mentioned. Nizāmu'l-Mulk's difference from other philosophers in the history of thought, which is based on a divine power, is emphasized here, and the study is completed by saying that this understanding has influenced other Turkish states that ruled after the Seljuk State in an independent Turkish thought and that it has been transferred institutionally like a memory.

The *Siyāset-nāme*, written by Nizāmu'l-Mulk, which was chosen as the basic material in the study, is one of the most influential works written in this field, and the issues mentioned are still valid in state understandings. This order, which is based on the understanding of charismatic leadership, which

is based on the understanding of kut, which is unique to the Turks, representing the power to rule from a divine source, reflects the general understanding of governance of Turkish states. Although he was not of Turkish origin, it is important that Nizāmu'l-Mulk reflected this tradition in his understanding of the state and defended a system close to the understanding of kut as charismatic leadership.

The understanding of legitimacy and survival put forward by Nizāmu'l-Mulk has been expressed by many thinkers throughout history and tried to be expressed with different solutions. Since the time when humanity took place on the stage of history, an issue that has been emphasized by almost all civilizations is how the form of government and its borders should be. The basic assumption on this issue, which has been studied from Plato in Ancient Greece to thinkers such as John Locke, Jean Jacques Rousseau, Montesquieu, etc. in the 18th century, and which remains valid today, is that a form of government that receives the approval of the society as well as the goverment and is in accordance with moral virtues is a legitimate model that does not have a survival problem.

Although Nizāmu'l-Mulk shared a common ground with other thinkers on issues such as justice, wisdom and virtues, he differed from the others by linking the source of legitimacy directly to a divine power, and tried to ensure the survival of the state by defending the charismatic style of legitimacy, which is close to the ancient Turks' understanding of government. This understanding of governance was effective in the formation of the understanding of the state as a model that remained valid in Turkish thought in later times. The main characteristic of this state understanding, which is unique to the Turks, is that a strong central authority is one of the basic conditions as well as charismatic legitimacy. This understanding of government based on charismatic legitimacy shaped by the concept of Kut is still valid in certain areas today. According to Nizāmu'l-Mulk's, legitimacy and survival should always remain as two complementary elements in this understanding of governance, which should always remain in the hands of the dynasty.

Giriş

Tarih sahnesinde yer alan büyük medeniyetlerin, milletlerin toplumsal hayatın devamlılığı noktasında sahip oldukları devlet düzeninin sağlıklı bir şekilde kendini koruyabilmesi, yönetim kadrosunda bulunan bireylerin sahip oldukları kapasiteleri ve hedefleri ile doğrudan ilgilidir. Devlet düzeni ile alakalı bütün fikirler ve uygulamalar siyaset başlığı altında incelenmekte ve

her türlü uygulama da zihinde bir düşünce ile başladığı için bütün yönetim şekillerinin ve uygulamalarının temelinde siyaset felsefesi yer almaktadır. Felsefenin bu alanı için zihin hareketini gerçekleştiren, uygulanması için ortaya bir teori atan ve bu alanda otorite olarak sayılan isimler siyaset felsefesinin büyük düşünürleri olarak kabul edilmektedir. Çağlar boyu hemen her medeniyette büyük temsilcileri bulunan bu alanın en önemli isimlerinden biri de Büyük Selçuklu Devleti'nde uzun bir süre vezirlik görevi yapmış olan Nizâmülmülk'tür.

Asıl adı Ebû 'Alî Kıvâmu'd-dîn Hasan b. 'Alî b. İshâk-i Tûsî olan Nizâmülmülk, Selçuklu devletinin yönetim kadrosunda yer almış, en önemli şahsiyetlerden birisidir. 1018 yılında Horasan'ın Tûs şehrinde dünyaya gelmiş ve çeşitli eğitimlerden sonra 1063-1072 yıllarında Sultan Alparslan ve 1072-1092 yılları arasında da Melikşah'ın vezirlik görevini yürütmüştür.¹ Melikşah döneminde gücünün zirvesine ulaşmış olan Nizâmülmülk ile Melikşah'ın arası açılmış ve bu gerginlik zamanla çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu hararetili siyasi ortam esnasında 14 Ekim 1092 tarihinde Bâtınî görüşlere sahip olan Ebû Tâhir-i Errânî isimli genç tarafından öldürülmüş, cenazesi İsfahan'a götürülerek orada Türbe-i Nizâm'a gömülmüştür.²

Nizâmülmülk'ün ölümünden sonra Selçuklu Devleti'nde meydana gelen olumsuz gelişmeler ve önü alınamayan kaos ortamı, tecrübeli vezirin aslında devlet için ne kadar önemli bir şahsiyet olduğu gerçeğini ortaya koymuştur.³ Nizâmülmülk, Şîî akımlara karşı en büyük mücadeleyi ortaya koyan isimdir.⁴ Bu yüzden ölümünden halkın da etkilendiği ama en çok üzülen şahsın halife olduğu, ölümünden sonra adına şiirler, mersiyele yazılmış olmasından anlaşılmaktadır. Nizâmülmülk; adil, âlim, cömert, bağışlayıcı ve genellikle çok az konuşup kendini hep devlet işine adanmış bir vezir, fakirlere yardım ederek çokça sadaka dağıtmış bir kişiliktir.⁵ Aynı zamanda Nizâmülmülk, edebiyat alanında da öne çıkmış, yaşadığı zamanın okuyup yazan, meclislerde konuşan seçkin kişilerinden biri olarak, idareciliği de hakkıyla yerine getirmiş bir karakterdir.⁶ Nizâmülmülk'ün bu karakterinin oluşumunda almış olduğu eğitimle birlikte sahip olduğu inancı da etkili bir

¹ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Kanar (İstanbul: Say Yayınları, 2023), 11-12.

² Hasan Taşkıran, *Selçuklu Devletlerinde Suikastlar* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 84.

³ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 17.

⁴ Abdurrahman Gülmez, "Selçuklu Devleti ve Sünni Mezheplerin Şîî-Bâtınîlerle Mücadelesi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (2021), 354.

⁵ Taşkıran, *Selçuklu Devletlerinde Suikastlar*, 85.

⁶ Mustafa Şahin, "Büyük Selçuklu Devleti Vezîri Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasal, Sosyal, Dinî ve Kültürel Hayattaki Rolü (1018-1092)", *History Studies International Journal of History* 5/6 (2013), 226.

rol oynamıştır. Nizâmülmülk, müstakil ve orijinal muhtevaya sahip İslam felsefesinin önemli konularından biri olan siyaset felsefesindeki en güzel örneklerinden birini, mensubu olduğu inanç sisteminin ilahi kanunlarının sınırlamış olduğu emir ve yasaklar çerçevesinde ortaya koymuştur. O, bunu yaparken, elli bir fasıldan oluşan *Siyâsetnâme* adını verdiği eserinde, inancıyla şekillendirdiği siyaset alanındaki düşüncelerini gelecek nesillere yansıtmaktadır.

Bu devlet anlayışında Türk milletine has olan özellikler de göze çarpmaktadır. Çünkü her ne kadar Türk kökenli olmasa da Türk hükümdarlara yapmış olduğu vezirlik görevlerinde Türk kültürü ve devlet anlayışı doğrultusunda şekillenen bir devlet anlayışı vardır.⁷ Aynı zamanda vezirlik döneminde sağlamış olduğu başarılar ve devlet yönetimine getirmiş olduğu yeni yaklaşımlar neticesinde Selçuklu döneminin sonrasında tarih sahnesinde yer alan Türk devletlerinin yönetim anlayışlarında da etkili olmuştur.⁸

İslam düşüncesinden derin izler taşıyan felsefesi, kendinden önceki İslam filozoflarının üzerinde durmuş oldukları hikmet, erdem, bilgelik ve adalet gibi kavramlar üzerine kurulmuştur. Bahsedilen bu kavramlar sadece İslam Felsefesi için değil aynı zamanda Antik Yunan düşüncesi ve Türk düşüncesinin de en önemli kavramları olarak kabul edilmektedir. Nizâmülmülk'ün bahsi geçen sınırlar içindeki görüşlerinin tam olarak idrak edilebilmesi için erdemler etrafında dini değerlerle birlikte harmanlanmış bu yönetim anlayışının derinlemesine incelenmesi ve her alanda devleti güçlendirmek için başvurmuş olduğu düşüncelerinin detaylıca açıklanması gerekmektedir. Nizâmülmülk birçok değişken etkenin bulunduğu bir coğrafyada devlet yönetimi ile alakalı iktisadi, askeri, bürokratik ve dini alanda ortaya koymuş olduğu fikirleri ile döneminin düşünce yapısının en önemli yansımasını temsil etmektedir.⁹ Temsil ettiği bu düşünce yapısının izleri müstakil olarak kaleme almış olduğu *Siyâsetnâme* isimli eserde kendini göstermektedir.

1. Meşruiyet Kavramı ve *Siyâsetnâme*'nin Temel Prensipleri

Meşruiyet, genel olarak siyaset alanında kullanılan ancak bunun dışında hayatın hemen her noktasında geçerliliği bulunan, öznel ya da nesnel

⁷ Ahmet Ocak, "Nizâmülmülk'ün Dinî ve Fikrî Hayatı", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 8 (2018), 49.

⁸ Rıdvan Engin, "Nizâmülmülk'ün Devlet Yönetimine İlişkin Görüşleri: Siyâsetnâme Özelinde Bir Değerlendirme", *Ombudsman Akademik* 19 (2024), 138.

⁹ Korkut, "Nizâmülmülk'ün Siyaset Felsefesi", 329.

olarak bir durumun gerçekliğinin, birey ve toplum katında geçerliliğinin ya da haklılığın ifade edildiği bir kurum veya mekanizma olarak tanımlanabilir.¹⁰ Siyasi bağlamda ise toplumsal hayatın devamlılığı noktasında mevcut kurumların en ideal oldukları ve yönetici sınıfının yönetimi altındaki toplum tarafından onaylanması ve tanınması şeklinde kendini gösteren meşru bir güç kurumu olarak tanımlanmaktadır.¹¹ Görüldüğü üzere meşru kavramından türeyen bu kullanım, yasal, geçerli olan ve hak sahibi gibi anlamlara gelmektedir.

Sadece siyasi alan olmamakla birlikte yasalar üzerinde, hukuki alanda, erdemler ve değerler üzerinden ahlaki alanda ve hepsinin üzerinde yer alan örf, adet, gelenek, görenek gibi toplumun yaptırımları üzerinden bir toplumsal meşruiyet kavramından söz etmemiz mümkündür. Sonuç olarak meşruiyet; hukuk, etik, siyaset ve toplum temeline dayanan, bir durumun, uygulamanın, kişinin ya da kurumun geçerli olup olmadığını ve kabul edilebilirliğini belirleyen kavramdır. Bu kavram etrafında en temel problem “kim yönetmeli?” sorusunun cevabının arandığı yönetim biçimleridir.¹²

Meşruiyet toplumlara göre değişiklik göstermekle birlikte dayandığı temeller açısından gelenekçi, kanuni ve karizmatik olmak üzere üç ana başlıkta incelenmektedir. Bunların arasında karizmatik hâkimiyet modelinde hükümdarın Tanrı vergisi olarak nitelendirilen üstün vasıflara sahip olduğu kabul edilmektedir.¹³ Türk toplumunda görülen devlet yönetim modellerinde hâkim olan meşruiyet kaynağı genellikle karizmatik liderliğe dayanmaktadır. Mutluluk, nimet, devlet gibi anlamlarının yanı sıra devlet işlerini yürütmede sahip olunan bilgi¹⁴ anlamına gelen kut anlayışı bu karizmatik liderliğin temelini oluşturmaktadır.

Nizâmülmülk, siyaset felsefesini ortaya koymuş olduğu eserinde konuya tam olarak otorite ve meşruluğun sağlanması kısmından başlamıştır. Ona göre yönetici sınıfındaki bir insanın temelde yönetme gücünü aldığı makam inanç merkezli olarak Tanrı'dır. Kendi ifadesiyle yüce Allah her asırda halktan birini seçerek onu yüce vasıflarla donatmış ve kullarının huzurunu sağlaması görevini ona vermiştir. İnsanlar bu adaletli yönetimde güven içinde yaşayarak hep devletin bekasını istemektedirler. Bunun

¹⁰ Ejder Okumuş, “Din-Devlet İlişkilerine Meşruiyet Kavramı Etrafında Bir Yaklaşım”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 1/3 (2001), 9.

¹¹ Okumuş, “Din-Devlet İlişkilerine Meşruiyet Kavramı Etrafında Bir Yaklaşım”, 9.

¹² M. Hanifi Macit vd., *Siyaset Felsefesine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi, 2019), 3.

¹³ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2024), 46.

¹⁴ H. Ömer Özden, *Türk Düşünce Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020), 81.

bozulması şeriatın küçümsenerek isyan edilmesine ve ibadetler ile Allah'ın emirlerine itaat noktasında kusur edilmesine bağlıdır.¹⁵

Görüldüğü üzere siyaset felsefesi açısından çok kapsamlı bir eser kaleme almış olan Nizâmülmülk için devlet otoritesinin ve meşruiyetinin birinci ve en önemli basamağı, geçerliliğinin Tanrı'ya dayanmasıdır. Devlet ve yöneticileri ile alakalı sonraki kısımlar detaylı olsa da başlangıçta meşruluğunu inanç üzerinden Tanrı'ya dayandırmayan hiçbir sistem Nizâmülmülk'e göre geçerli değildir. Nizâmülmülk'e göre sultan ya da hükümdar, seçilmiş bir insan olarak yaratıcı olan Tanrı ile sultan arasındaki bir sözleşme gibidir. Bu yüzden sultanın sorumluluğu halka değil Tanrı'ya karşıdır.¹⁶ Nizâmülmülk'e göre ideal sultan olabilmenin yolu net bir şekilde ortaya koymuş olduğu tavsiyelerden geçmektedir. İktidarın gücü ve meşruiyeti, ancak bu şekilde toplum nezdinde kabul görecektir.

Sultan aynı zamanda bu yönetme gücünü ilahi bir otoriteden aldığı için bu vasıflara uyduğu müddetçe teolojik bir ödüllendirme ile karşılığını alacaktır. Bu düşünce ile Nizâmülmülk teokratik olarak meşruiyet kaynağı ilahi gücün sultan üzerindeki etkisini vurgulamıştır.¹⁷ Nizâmülmülk yaşamış olduğu devrin gerekliliklerine ve düşünce yapısına uygun olarak güçlü, otoriter bir devlet tasarlamakta ve böyle bir devletin de ancak dindar ve adaletli bir sultanla çarkları sağlam işleyen bir bürokrasiden geçtiğine inanmaktadır.¹⁸

421

Bürokrasi ile alakalı dikkat edilmesi gereken hususların başında devlet yönetiminde yer alan memurlar gelmektedir. Bu konu yönetici olarak sultanın üzerinde önemle durması gereken hususlardan biridir. Sultanın sıkıntı ve ızdırap çekmemesi için başta en yüksek rütbeli memur olan veziri ile diğer tüm memurların yaptıklarından haberdar olmasıdır. Memurların yapacağı hatalardan dolayı sultan Tanrı tarafından hesaba çekilerek cezalandırılacaktır.¹⁹

Bu temellendirmeden sonra Nizâmülmülk için yönetici olarak bir

¹⁵ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 65.

¹⁶ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "Kutadgu Bilig ve Nizâmülmülk Siyâsetnâmesi'nde Daire-i Adliye Düşüncesi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 44 (2023), 387.

¹⁷ Seniha Can, "Nizâmülmülk'ün Devlet-i Ebed Müddet Ekseninde Daire-i Adliye Temelli İdeal Sultan Tasavvuru", *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Researches* 7/8 (2021), 112.

¹⁸ Kadir Canatan, "Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak 'Siyâsetnâme' - Büyük Devlet Adamı Nizâmülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine-", *Turkish Studies* 4/7 (2009), 218.

¹⁹ Songül Yeğin, *Siyâsetnâme'ye Göre Nizâmülmülk'ün Devlet ve Toplum Anlayışı* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 18.

sultanın görevi adalet aracılığıyla huzur içerisinde yaşayacak bir toplum inşa etmektir. Adalet ve doğruluk kavramlarının devlet ve toplum içinde karşılığı ise herkesin kendi işini yapması ve bir diğerinin işine, yetki alanına karışmamasıdır.²⁰ Bunun için din ve dünya işlerinde yeterlilik sahibi olan kişilerden liyakatli atamalar yapar. Gerektiği zamanlarda ödül, ceza ve merhameti uygulamaktan kaçınmaz. Dünyanın imarına girilerek ilim öğrenmek isteyenler için medreseler, halkın refahı için binalar, kervansaraylar, hanlar, hamamlar yaptırır.²¹ Nizâmülmülk'e göre bir sultanın sadece dini meşruiyeti elde etmiş olması yeterli değildir. Temelde bu inanç merkezli haklılık şart olsa da dünya ile alakalı diğer kısımlardan desteklenmediği zamanlarda hep bir tarafı eksik kalacak ve tam anlamıyla bir otorite kurulması mümkün olmayacaktır. Nizâmülmülk din temelli otoritesinde aynı zamanda dünya ile birlikte dengeli bir yönetim yapısı kabul etmektedir.

Bunların yanında yöneticilerin taşıması gereken bazı erdemler ve değerlere de dikkat çeken Nizâmülmülk'e göre sultanlar iyi huy sahibi, cesur, savaşçı yetenekleri gelişmiş, dini bütün ve itikat sahibi olan, merhametli ve bağışlayıcı, ibadetler noktasında zafiyet göstermeyen, ilim ve hikmet sahiplerine kol kanat geren ve insanlara zulmetmeyen, cömert karakterli olmalıdır. Sultanın bilgisi etrafa ışık saçan bir muma benzeyen bilgidir. Padişahın hiçbir yol göstericiye ihtiyacı yoktur. Fakat bazı endişelerinden dolayı başkalarının yardımına ihtiyaç duyabilmektedir.²²

422

Nizâmülmülk'ün oluşturmuş olduğu ideal sultan tasviri Antik Yunan düşüncesinden itibaren süregelen ve evrensel olarak kabul edilen değerleri ve erdemleri taşıyan bir yöneticidir. Ancak burada diğer düşünce kültürlerinden temel fark inanç noktasında ortaya çıkmaktadır. Nizâmülmülk'ün yönetici anlayışı eski Türklerin kut anlayışında olduğu gibi Tanrı tarafından seçilen bir yönetici anlayışıdır. Ona göre bu, aynı zamanda ona göre bu İslam dininin şeraitine sıkıca bağlı ve dini inançlarını aksatmayan bir yönetici tipidir. Nizâmülmülk siyaset gücünün meşruiyetini birinci adımda dini otoriteye bağlayarak bütün sistemini kurmuştur.

Devlet otoritesinde tam anlamıyla bir meşruiyet durumundan söz edebilmek için sadece dini alanda meşruluk kazanmış olmak yeterli değildir. Nizâmülmülk'e göre dini meşruluğunu kazanmış bir hükümdarın bundan

²⁰ Kadir Canatan, "Bilge Vezir Nizâmülmülk", *Siyâsetnâmelerin Dili Olarak Adalet*, ed. Musa Kazım Arıcan vd. (Konya: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2019), 283.

²¹ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 66.

²² Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 67.

sonra yapması gereken ilk ve en önemli davranış adalet düzeninin sağlanmasıdır. Bundan başka da bir çaresinin bulunmadığını söyleyen Nizâmülmülk'e göre sultan haftada iki gün şikayetleri dinleyerek zalimden mazlumun hakkını almalıdır. Bizzat sultanın kendisi adalet isteyenleri dinleyerek zalimleri cezalandırır. Böylelikle zalimler korkarak zulmü terk eder ve ceza yaptırımı sayesinde kimse adaletsiz bir davranışa kalkışamaz.²³ Böylelikle Nizâmülmülk dini meşruiyetten sonra ikinci olarak hukuki meşruiyetin öneminden bahsetmiştir. Ona göre herkes için geçerli olan yasalara uygun davranılmadığı zaman ortaya çıkan zulüm cezasız bırakılırsa ve suçlular hak ettiği muameleyi görmezse, yönetimde otorite boşluğu doğacaktır.

Otoritenin hukuki anlamda sağlanması için başka bir husus, adaletin tesisi için görevlendirilmiş olan kadı, hatip ve muhtesiplerin yetkileri ve sınırları ile ilgilidir. Nizâmülmülk'e göre sultan, bu adalet tesisinde görevli kadroyu tanımalı, gerçekten âlim olan ve aynı zamanda eli uzun olmayan insanları görevlendirmelidir.²⁴ Bu görevliler gelir açısından başka yönler meyil etmemek için son derece tatmin edici ücretler almalı ve el üstünde tutulmalıdır. Çünkü ilk insanlardan günümüze kadar her millet ve her ülke adaleti uygulamaya çalışmış ve doğruluk üzerine hareket etmiştir. Bunu sağlayabilen toplumlar da uzun yıllar boyunca varlıklarını devam ettirmişlerdir.²⁵ Nizâmülmülk böylelikle hukuki alanda meşruiyetin sınırlarını da çizmektedir. Ona göre sultanın adalet anlayışını görevlendirmiş olduğu bireyler de aynı şekilde topluma yansıtarak adalet duygusu temelinde kabul görerek meşru duruma ulaşabilmektedirler.

423

Hukuki alanda meşru sayılabilmenin yolunu adil yönetim ve doğruluğa bağlayan Nizâmülmülk, adaleti temsil eden bu değerlerin temeldeki elde edilebilmesinin yolunu da genel anlayışının karakterine uygun olarak din ve şeriata bağlamaktadır. Nizâmülmülk'e göre bir sultanın din ve dünya işlerinde nasıl doğru davranacağını bilmesinin, adaletli olmasının, bozuk fikirleri olan hiç kimsenin sultanı doğru yoldan çıkaramamasının yolu haftada bir ya da iki kere din işleri ile alakalı âlimleri toplayarak onlarla beraber yapacağı derslerden geçmektedir.²⁶

Nizâmülmülk, hukuki meşruiyetin oluşması için gerekli olan adaletin tesisi, bu adaleti sağlayacak olan görevlilerin eğitimi ve kişilikleri hakkında

²³ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 71.

²⁴ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 102.

²⁵ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 102.

²⁶ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 124.

bilgi verecek detaylı açıklamalar yapmasının yanı sıra nihayetinde bu adalet ortamının oluşabilmesi şartını yine olmazsa olmaz olarak gördüğü dini meşruiyet kaynağı olan şeriata dayandırmıştır.

Dini ve hukuki alandaki meşruiyet anlayışını siyasi figürlerle birleştiren Nizâmülmülk için tamamlayıcı olan son bir meşruiyet alanı bulunmaktadır. Bir toplum inanç ve adalet noktasında her ne kadar geçerliliği olan davranışları benimseyip kabul etmiş olsa da ahlaki anlamda erdemlerin pratik olarak uygulanması sayesinde tam anlamıyla bir meşruiyet kazanabilmektedir.

Nizâmülmülk'e göre devlet kademesinde görevli memurların en başta yapması gereken Allah'ın kullarına karşı iyi davranmak, vergi temininde güzellikle istemek ve insanların durumu olmadığında halkı idare etmektir. Halktan aciz duruma düşmüş insanlara borç vererek onların yükünün hafifletilmesi neticesinde insanlar yerinden yurdundan göç etmeden ömür boyu huzur içinde yaşayacaktır.²⁷ Toprağı işleterek halktan vergi toplayan iktâ sahipleri de halka karşı nasıl davranacağını bilmeli, kanun dışı hareket ederse iktâsının elinden alınacağı şuurlu hareket ederek sultanla görüşmek isteyen halka engel olmamalıdır.²⁸ Görüldüğü üzere Nizâmülmülk için meşruiyetin korunması toplum tabakasındaki insanların yönetimde bulunan lider sınıfına aracısız ve istediği zamanda ulaşabilmesine bağlıdır. Yönetici ile yönetilen arasındaki bağın kopması, araçların adaletsiz tutumları, toplum açısından hiçbir zaman hoş karşılanmamakta ve her zaman gücü elinde bulunduran iktidar sınıfı için problem teşkil etmektedir.

424

Toplumla yönetici sınıfının arasında bulunan bağa çok önem veren Nizâmülmülk, bu konuyu kitabında müstakil bir fasıl olarak da işlemektedir. Nizâmülmülk'e göre sultanla direk görüşmeyen insanların düzeni bozulmaya başlamaktadır. Böyle bir ortamda bozguncular cesaretlenir ve asker de yoldan çıkar. Bir sultan için en güzel davranış huzura insanları kabul ederek onlarla görüşmesidir.²⁹

Nizâmülmülk eserinin bölümlerinde iyi bir devlet yönetiminin nasıl olacağından bahsederken değişik dönemlere ait örneklerle savunduğu fikirleri desteklemektedir. Ancak ona göre değişmeyen tek şey saltanatın Selçukluların hakkı olduğu ve onun meşruiyetidir.³⁰ Görüldüğü üzere

²⁷ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 81.

²⁸ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 92.

²⁹ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 195.

³⁰ Ocak, "Nizâmülmülk'ün Dinî ve Fikrî Hayatı", 45.

Nizâmülmülk için meşruiyetin sağlanması açısından birçok farklı konu üzerinde hassasiyet gerekmekte iken karizmatik liderlik anlayışının doğal sonucu olarak en başta kabul edilmesi gereken nokta, meşruiyet hakkının sadece bir aile özelinde olduğu ve bunun kaybolması durumunda diğer hususların bir öneminin kalmayacağı gerçeğidir.

2. Siyâsetnâme Açısından Beka Sorunu

Beka, kelime anlamı olarak kalıcılık, ölümsüzlük anlamlarını karşılarken devlet ve siyaset açısından kullanıldığında daha farklı zemine oturan bir kavramdır. Devletin bekası, var olan bir devlet düzeninin sürdürülmesi, huzur ve barış ortamının korunarak devamlılığın korunması ve her türlü tehdit karşısında devletin gücünü muhafaza ederek ayakta kalabilmesidir.

Devlet kurumunun varlığı ve beka sorunu, Antik Yunan düşüncesinden itibaren bütün devlet sistemlerinde üzerinde önemle durulan ve tartışılan bir konu olmuştur. Özellikle Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesiyle birlikte ortaya çıkan Türk-İslâm medeniyetlerinde toplum düzeninin sağlanması için temel şart olarak görülmeye başlanmıştır.

Arapların, İslâm'dan önce devlet kuramamış oldukları, İslâm ile devlet gelenegine sahip oldukları gerçeği bilinen bir gerçektir. Bu gerçeğe birlikte İslâm düşüncesinin insanın nihai hedefini ebedi mutluluk olarak tanımlamasından sonra buna ulaşabilmenin yolunda devlet bir ihtiyaç kabul edilmiştir. Bireysel bir şekilde hayatını idame ettiremeyen, toplumsal bir varlık kabul edilen insanın dayanağı olan devlet kurumunun hangi düzende olacağı, devlet başkanının taşıması gereken özellikler, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişki gibi konulara aranan çözümler her zaman devletin bekası adına yapılmıştır.³¹ Görüldüğü üzere devletin bekası kavramının altına giren konular oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Hatta neredeyse siyaset felsefesinin konularının tamamı bir başlık altında incelenmektedir. Devletin devamlılığını nasıl sağlayabileceği, sahip olduğu gücü dengeli bir şekilde nasıl devam ettirebileceği, bütün iç ve dış tehditlere karşı konumu ve yönetim şeklinde adaletin nasıl sağlanabileceği gibi konular hep bekanın devamını sağlamak için düşünürlerin fikirler ileri sürdüğü ve üzerinde tartışmaların yaşandığı alanlardır.

Nizâmülmülk açısından da beka kavramı ve oluşabilecek beka sorununda devletin düşeceği durum benzer şekillerde ve paralel düşüncelerle

³¹ Erol Şimşek, "17. Yüzyıl Osmanlı Siyâsetnâmelerinde Devletin Bekası, Nizam ve Toplumsal Sınıf Düşüncesi", *Fiscaoeconomia* 9/1 (2025), 74.

değerlendirilmiştir. Nizâmülmülk her şeyden önce beka kavramı ile meşruiyet alanlarını birleştiren bir görüşe sahiptir. Yani ister dini ister hukuki isterse de değerler üzerinden toplumsal bir şekilde olsun meşruiyeti sağlayan düzenlemelerde bir sıkıntı oluşması durumunda beka sorunu da kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Beka sorununun önüne geçebilmenin etkili yolu meşruiyet noktasında tam anlamıyla bir birlikteliğin sağlanmasına bağlıdır. Devlet düzeni ile alakalı konular aynı olmakla birlikte olumlu sonuçlandığında meşruiyet sağlanmakta, olumsuz sonuçlandığında ise beka sorunu doğmaktadır.

Meşruiyet ve beka arasındaki ilişkiyi ayrılmaz bir bütün olarak gören Nizâmülmülk'e göre devletin devamlılığı açısından bir beka sorunun oluşmaması için olması gereken en önemli özellik adaletin tesis edilmesidir. Adalet bütün devletlerde toplumsal birlikteliğin bir arada kalmasını sağlayan bir çimento görevi görmektedir. Nizâmülmülk de bu konuya dikkat çekerek saltanatın küfür ile devam edebileceğini ancak zulümle hiçbir zaman ayakta kalamayacağını söylemektedir.³² Devletin devamı adalet terazisinin ne kadar uygulanabildiğine bağlıdır. Adaletin olmadığı yerde zulüm hâkim olacağından halk da devlete sırtını dönerek isyan etmeye ve devletle olan bağını koparmaya başlar. Sultan, devletin bekası için her zaman milletinden gelen şikayetlere kulak vermeli ve adaleti sağlamalıdır.³³

426

Devletin devamlılığı konusunda adaletin tesis edilmesi ile birlikte Nizâmülmülk'e göre en önemli ikinci adım olarak devlet kadrolarına liyakat sahibi ve dürüst, güvenilir insanların yerleştirilmesi gelmektedir. Beka sorununun oluşmaması için devletin yönetimi her zaman işinin uzmanı kişilere teslim edilmelidir. Dürüst olmayan, halktan rüşvet alan, fazla vergi alıp düzenbazlık yapan görevlilerden kaçınılmalı ve bu insanlar görevden uzaklaştırılmalıdır. Görevine sadık olan ve bilgi düzeyi belli bir seviyede bulunan görevliler sayesinde ülke her zaman mamur kalır ve sultan da uzun ömürlü olur. Bunun sağlanabilmesi için sultan dört grup insanı asla bağışlamamalıdır. Bunlardan birincisi memlekete kasteden, ikincisi memleketin haremine kasteden, üçüncüsü devlet sırrını tutmayan ve dördüncüsü sultana yakıp olup da muhaliflere bilgi sızdırandır.³⁴

Adaleti sağlayan bir sultan ve liyakatli olarak görevini yerine getiren yöneticilerden sonra bir devletin bekasının devamlılığı, Nizâmülmülk'e göre disiplinden taviz vermeyen, belli bir düzene sahip güçlü bir orduya bağlıdır.

³² Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 69.

³³ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 71.

³⁴ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 81-91.

Tarihte bütün devletler ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar hem iç hem de dış tehditlerle başa çıkabilmek için orduya ihtiyaç duymuşlardır. Selçuklu Devleti'nin hüküm sürdüğü yıllar ve bulunduğu coğrafya da göz önüne alındığında böyle bir ordu gücünün devletin devamlılığının sağlanması noktasında ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Meşruiyet noktasında orduya çok önem veren Nizâmülmülk, Selçuklu ordusunu dört yüz bin kişiyle devrin en güçlü ordusu haline getirmiş olmasına rağmen halen daha bu sayıyı yetersiz bulmuştur.³⁵

Nizâmülmülk, çok önem vermiş olduğu ordunun gücüne duyulan ihtiyacı eserinde çok geniş bir şekilde ele alarak yansıtmaktadır. Ona göre bekayı sağlayacak olan orduda görevli olan askerler, ulufeleri tam, ücretleri düzgün ödenen, birliklerinde her an hazır durumda bulunan disiplinli bireylerdir. Başlarında durumlarından haberdar olan komutanları ile birlikte tam teçhizatlı donanıma sahip olmalıdırlar.³⁶ Konak yerlerinde hareket eden ordu her zaman yem ve erzak yem bulundurulmalı, gerektiği durumlarda ise halktan parayla satın alınmalıdır. Bütün bu düzenin sağlanabilmesi için orduya ait harcama bütçesi belirlenmeli ve son olarak her türlü ırktan asker bulundurulmasına dikkat edilmelidir. Bütün askerlerin aynı soydan gelmesinde devletin bekası için sakıncalar bulunmaktadır.³⁷ Soy birliği bulunan askerlerin zamanla yönetime karşı muhalif düşüncelere kapılarak bir isyan hareketine kalkışabileceği gerçeği Nizâmülmülk'ün bu düşüncelerinde etkili olmuştur. Bununla birlikte Muhalif çevrelerin asker sayısının fazla olduğunu belirtmesi üzerine Nizâmülmülk asker sayısını azaltmak yerine çoğaltmayı savunmuştur. Nizâmülmülk'e göre bir devletin gücü, sahip olduğu ordusunun gücüyle doğru orantılıdır.³⁸

Devletin devamlılığının sağlanması noktasında beka için belirtilen bütün bu hususlar temelde sağlam bir iktisat yapısının bulunmasına bağlıdır. Ekonomik anlamda belli bir güce sahip olmayan bir devlet, devamlılığı noktasında çok sıkıntılı süreçlerden geçecektir. Devletin ekonomik anlamda güçlü olmasının yolu da halktan toplamış olduğu vergilerden geçmektedir. Devletin yapısını mali anlamda güçlü kılmak için halkın üzerine çok yük bindirmemeye dikkat edilmesi gerekmektedir. Vergi adil bir şekilde tahsil

³⁵ Nurullah Yazar, "Nizâmülmülk Etkisi: Otorite Sahibi Bir Vezir Portresi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 257.

³⁶ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 165-167.

³⁷ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 172-174.

³⁸ Avni Özalp, "Bir Devlet Adamı Olarak Nizâmülmülk ve Onun Siyâsetnâmesi", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi* 6/1 (2023), 106.

edilmeli ve halk mağdur edilmemelidir.³⁹ İdari ve mali işleyişi kontrol eden ve denetleyen müfettişler görevlendirilmeli ve bunlar rüşvete el uzatmadan devletin malını gözetip korumalıdır.⁴⁰

Sultanın sahip olduğu hazinenin bir düzeni bulunmalı ve devlet düzeninde iki ayrı hazine bulundurulmalıdır. Asıl olan birinci hazineye mümkün olduğu kadar dokunulmamalı, harcamalar belli bir usule göre yapılarak devletin ekonomik düzeni korunmalıdır.⁴¹ Bu ekonomik düzenin korunması noktasında Nizâmülmülk, iktâ sistemini çok etkin şekilde kullanmıştır. Bu sistem sayesinde bir taraftan devletin hazinesinden herhangi bir harcama yapmadan asker yetiştirirken diğer taraftan da tarımsal üretimi artırarak vergi toplanması konusunda etkin bir tahsilat düzeni sağlamıştır.⁴²

İktisadi anlamda da sağlam temellere oturmuş bir devlet düzeninde beka sorununun oluşmaması için merkezi yönetim anlayışının uygulanması gerekmektedir. Nizâmülmülk'e göre sultan otoritesini tam olarak uygulayabilen, yönetimi elinde bulunduran ve isyan hareketlerini bastırabildiği sürece tam anlamıyla meşruiyetini sağlamaktadır. Bunu sağlamanın yolu da sultanın uzak veya yakın fark etmeden ülkede olan her şeyden haberdar olması ve gerekli tedbirleri alarak halkın refahını gözetmesine bağlıdır.⁴³ Aksi takdirde otorite boşluğunun oluştuğunu gören beyler cesaretlenerek güçlenecek ve bu da merkezi otoritenin zayıflamasına neden olacaktır. Bu yüzden sultan sadece merkezi teşkilat olan sarayında oturarak geri kalan yönetimi bürokratlarına bırakmamalı ülke hakkında her türlü bilgiye sahip olmalıdır. Nizâmülmülk tarafından ülkenin huzuru ya da huzursuzluğu tamamen buna bağlanmıştır.⁴⁴

428

Merkezi otoritenin meşruiyetini kaybetmeden devamlılığının sağlanması için ülkenin dört bir yanından doğru bir bilgi akışına duyulan ihtiyacın farkında olan Nizâmülmülk'e göre, beka sorununun engellenmesinin yollarından biri de güçlü bir casusluk ağı kurmaktan geçmektedir. Casuslar her türlü kılığa girerek duyduklarını hemen haber verirlerse hiçbir durumun üstü kapalı kalmayacaktır. Böylelikle vaktinde alınan önlemler sayesinde merkezi otorite meşruiyetini korumuştur.

³⁹ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 92-94.

⁴⁰ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 128.

⁴¹ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 351.

⁴² Engin, "Nizâmülmülk'ün Devlet Yönetimine İlişkin Görüşleri: Siyâsetnâme Özelinde Bir Değerlendirme", 146.

⁴³ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 129.

⁴⁴ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 129.

Gerektiğinde hızlı hareket eden sultan kötü niyet besleyen ve merkezi otoriteye baş kaldıranların üstüne yürümüş ve büyümeden isyanları bastırmıştır.⁴⁵ Görüldüğü üzere Nizâmülmülk için beka noktasında ülkenin her yerinden hızlı ve doğru bir şekilde merkeze iletilecek olan haberler son derece önemlidir. Nizâmülmülk'e göre bir devlet düzeninde beka sorununun önüne geçebilmenin en önemli yolu sağlam, düzenli, hızlı bir casusluk ağı kurmaya bağlıdır.⁴⁶ Günümüzde de devletler düzenlerinin sağlıklı şekilde devam edebilmesi için istihbarata çok önem vermekte ve bu alana ciddi kaynak ayırımı yapmaktadırlar. Gelineen noktada istihbarat faaliyetlerine verilen kaynak, neredeyse açıktan icra edilen askeri faaliyetlerinin de önüne geçmiş durumdadır. Nizâmülmülk'ün vurgulamış olduğu bu casusluk alanı kendisinden sonra önemini artırarak devletler için vazgeçilmez bir unsura dönüşmüştür.

Nizâmülmülk'ün bahsetmiş olduğu bütün bu hususlar temelde insan faktörüne bağlanmaktadır. Çünkü devlet adı verilen organizmanın meşruiyetini sağlayabilmesi için işinin ehli yöneticiler tarafından idare edilmesi gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesinin yolu da eğitimden geçmektedir. Her ne kadar tümüyle Nizâmülmülk'e göre mal edilemese de eğitim alanında Nizâmiye Medreselerine vermiş olduğu büyük katkı tartışılmaz bir gerçekliktir. Bu medreselerin sadece eğitim alanında değil devlet yönetime sağlamış olduğu idari alandaki katkıları son derece önemlidir.⁴⁷ Beka sorununun oluşmaması için Nizâmülmülk eğitime çok önem vermekte ve hatta bütün diğer beka unsurlarından daha değerli bulmaktadır. Direk olarak bahsedilmese de bütün bu beka unsurları ancak eğitilmiş ve liyakatli kişilerin ellerinde bir devletin devamlılığını sağlayabilecektir.

429

Sonuç

Tarih sahnesinde yer almış bütün medeniyetler belli bir devlet düzeni içerisinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla bu alandaki düşünürler de fikirlerini ortaya koyarken belli sistemleri savunmuşlardır. Nizâmülmülk'ün benimsemiş olduğu devlet anlayışı monarşist bir

⁴⁵ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 142.

⁴⁶ Mehmet Şimşir, "Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâmesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 17/28 (2015), 77.

⁴⁷ Cihan Piyadeoğlu, "Nizâmiye Medreselerinin Kuruluşu ve Önemi", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 8 (2018), 133.

yaklaşımdır. Tüm güç ve siyasal iktidar sultanın elinde toplanmıştır.⁴⁸ Meşruiyet anlayışını bu şekilde karizmatik liderlik anlayışına dayandıran Nizâmülmülk'ün bu yaklaşımı eski Türklerin yönetim anlayışı ile paralellikler taşımaktadır. Eski Türklerin yönetim anlayışının temelini oluşturan ve adına kut denilen Tanrı'dan alınan güçle yönetme yetkisi benzer bir şekilde Nizâmülmülk'te de kendisini göstermektedir.

Nizâmülmülk'e göre meşruiyetin kaynağını din oluştururken, topluma liderlik edecek sultan veya hükümdar, bu yönetme yetkisini Tanrı'dan almaktadır. Bu şekilde ilahi bir güce dayanmayan hiçbir yönetimin meşruiyeti yoktur. Temele dini almak koşuluyla devlet düzeninde meşruiyetin sağlanması için başka hususlar da zorunludur. Nizâmülmülk için devlet yönetiminde din, inanç, adalet ve liyakat temel dinamikleri oluşturmaktadır. Diğer bütün yapı bu dört ilkenin üzerinde yükselmektedir.⁴⁹ Nizâmülmülk için devletin meşruiyetinin sağlanmasında din, ahlaki değerler, adil yönetim ve işinin ehli bürokratlar temeldir. Bütün diğer hususlar bu dört ana temelin üzerine yükselmektedir.

Bu temellendirmeden sonra kurumsal hafızası olarak devletin sahip olduğu geleneksel yapı, dini otoritenin başı olan halifenin rızası, meşruiyet yapısını güçlendiren hususları oluşturmaktadır. Bu hususların yerine ————— 430 getirilmesi merkezi otoriteyi güçlendirerek meşruiyetin sağlanmasına katkı sağlayacaktır. Merkezi devlet otoritesi Nizâmülmülk'ün üzerinde önemle durduğu ve sıklıkla dile getirdiği bir konudur. Nizâmülmülk kaleme almış olduğu eserinin sonuna doğru Bâtînî, Şîî isyanları ile alakalı derlemiş olduğu hikayelerde Müslümanların inanç ve ibadet bütünlüğünün hedef alındığını vurgulamaktadır.⁵⁰ Nizâmülmülk ve aynı devrin düşünürlerinden olan Gazzâlî, devletin bozulmasının dinin bozulmasını, dinin bozulmasının da devletin bozulmasını beraberinde getireceği konusunda hem fikirdirler. İki düşünüre göre de İslâm'ın inanç bütünlüğünün sağlanması ve ibadetlerin sağlıklı bir şekilde yerine getirilebilmesi için sağlam bir devlet otoritesi şarttır.⁵¹

Beka konusunda ise Nizâmülmülk, meşruiyet anlayışından bağımsız

⁴⁸ Özkan Gökcan, "Machiavelli ve Nizâmülmülk'te Devlet Yönetimi: Hükümdar (Prens) ve Siyâsetnâme Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/12 (2018), 37.

⁴⁹ Ahmet Tunç- Merve Çarkıt, "Nizâmülmülk'ün Yönetim Anlayışı Çerçevesinde Kamu Yönetimine Katkıları", *Management and Political Sciences Review* 1/2 (2019), 47.

⁵⁰ Şenol Korkut, "Nizâmülmülk'ün Siyaset Felsefesi", *Journal of Islamic Research* 33/1 (2022), 305.

⁵¹ Korkut, "Nizâmülmülk'ün Siyaset Felsefesi", 307.

bir şekilde düşünmemektedir. Aksine meşruiyet ve beka birbirini tamamlayan kavramlardır. Bir toplumda, yönetim açısından beka sorununun ortaya çıkmasındaki en önemli neden, meşruiyet alanında yönetimin zayıflaması olarak gösterilebilir. Nizâmülmülk'e göre meşruiyet ve beka sorunu birbiriyle ters ilişkilidir.

Devletin bekası için meşruiyet açısından temel şart olan adil yönetim, kalabalık ve disiplinli bir ordu, sağlam iktisadi yapı ve devlet teşkilatında görev yapan liyakatli idareciler, beka sorununun engellenmesi için de şarttır. Beka sorununun engellenmesi için aynı zamanda güçlü bir yönetim anlayışı gerekmektedir. Adaletli, bilgili ve erdemli bir sultan devletine hâkim olarak düzen sağlayan bir karakterken; adalet, bilgelik ve erdemler konusunda zayıflık gösteren bir hükümdar ise devletini felakete sürükleyen bir yöneticidir. Nizâmülmülk için söylenebilecek kilit cümle, devletin bekası için temel şart olarak muktedir bir merkezi otoritenin varlığını kabul etmesidir.

Nizâmülmülk tarafından ortaya konulan meşruiyet ve beka anlayışı, tarih boyunca birçok düşünür tarafından da dile getirilmiş ve farklı çözümlerle ifade edilmeye çalışılmıştır. Antik Yunan'da Platon'dan 18. Yy. düşüncesinde John Locke, Jean Jacques Rousseau, Montesquieu vb. düşünürlere kadar işlenen ve günümüzde de geçerliliğini koruyan bu konuda temel kabul, gücün yanında toplumun da onayını alan ve ahlaki erdemlere uygun bir yönetim şeklinin meşru ve beka sorunu olmayan bir model olduğudur. Nizâmülmülk adalet, bilgelik ve erdemler gibi konularda diğer düşünürlerle ortak bir zemini paylaşmasına rağmen, meşruiyetin kaynağını direk ilahi bir güce bağlayarak diğerlerinden ayrılmış, eski Türklerin yönetim anlayışına yakın olan karizmatik meşruiyet tarzını savunarak devletin bekasını sağlamaya çalışmıştır. Bu yönetim anlayışı sonraki zamanlarda Türk düşüncesinde geçerliliğini koruyan bir model olarak devlet anlayışının oluşmasında etkili olmuştur.

Kaynakça

- Can, Seniha. “Nizâmülmülk'ün Devlet-i Ebed Müddet Ekseninde Daire-i Adliye Temelli İdeal Sultan Tasavvuru”. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Researches* 7/8 (2021), 105-114. <https://doi.org/10.51293/socrates.30>
- Canatan, Kadir. “Bilge Vezir Nizâmülmülk”. *Siyâsetnâmelerin Dili Olarak Adalet*. ed. Musa Kazım Arıcan vd. Konya: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2019.
- Canatan, Kadir. “Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak ‘Siyâsetnâme’ -Büyük Devlet Adamı Nizâmülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine-”. *Turkish Studies* 4/7 (2009), 194-220. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.905>
- Engin, Rıdvan. “Nizâmülmülk'ün Devlet Yönetimine İlişkin Görüşleri: Siyâsetnâme Özelinde Bir Değerlendirme”. *Ombudsman Akademik* 19 (2024), 137-160.
- Gökcan, Özkan. “Machiavelli ve Nizâmülmülk'te Devlet Yönetimi: Hükümdar (Prens) ve Siyâsetnâme Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/12 (2018), 25-47. 432
- Gülmez, Abdurrahman. “Selçuklu Devleti ve Sünni Mezheplerin Şî-Bâtînîlerle Mücadelesi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (2021), 341-361.
- Korkut, Şenol. “Nizâmülmülk'ün Siyaset Felsefesi”. *Journal of Islamic Research* 33/1 (2022), 300-333.
- Macit, M. Hanifi vd. *Siyaset Felsefesine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, 2. Basım, 2019.
- Niyazi, Mehmed. *Türk Devlet Felsefesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 15. Basım, 2024.
- Nizâmülmülk. *Siyâsetnâme*. çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Say Yayınları, 8. Basım, 2023.
- Ocak, Ahmet. “Nizâmülmülk'ün Dinî ve Fikrî Hayatı”. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 8 (2018), 32-52.
- Okumuş, Ejder. “Din-Devlet İlişkilerine Meşruiyet Kavramı Etrafında Bir Yaklaşım”. *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi* 1/3 (2001), 7-29. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343174>

- Özalp, Avni. "Bir Devlet Adamı Olarak Nizâmülmülk ve Onun Siyâsetnâmesi". *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi* 6/1 (2023), 95-108.
- Özden, H. Ömer. *Türk Düşünce Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Piyadeoğlu, Cihan. "Nizâmiye Medreselerinin Kuruluşu ve Önemi". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 8 (2018), 124-135.
- Şahin, Mustafa. "Büyük Selçuklu Devleti Vezîri Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasal, Sosyal, Dinî ve Kültürel Hayattaki Rolü (1018-1092)". *History Studies International Journal of History* 5/6 (2013). <https://doi.org/10.9737/historyS962>
- Şeyhanlıoğlu, Hüseyin. "Kutadgu Bilig ve Nizâmülmülk Siyâsetnâmesi'nde Daire-i Adliye Düşüncesi". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 44 (2023), 351-393. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1339058>
- Şimşek, Erol. "17. Yüzyıl Osmanlı Siyâsetnâmelerinde Devletin Bekası, Nizam ve Toplumsal Sınıf Düşüncesi". *Fiscaoeconomia* 9/1 (2025), 71-94. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1523735>
- Şimşir, Mehmet. "Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâmesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 17/28 (2015), 68-79. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.33931>
- Taşkıran, Hasan. *Selçuklu Devletlerinde Suikastlar*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Tunç, Ahmet- Çarkıt, Merve. "Nizâmülmülk'ün Yönetim Anlayışı Çerçevesinde Kamu Yönetimine Katkıları". *Management and Political Sciences Review* 1/2 (2019), 29-51.
- Yazar, Nurullah. "Nizâmülmülk Etkisi: Otorite Sahibi Bir Vezir Portresi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 247-266. <https://doi.org/10.18505/cuid.700606>
- Yeğin, Songül. *Siyasetnâmeye Göre Nizâmülmülk'ün Devlet ve Toplum Anlayışı*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.